

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

vid sin död, som inträffade 1767, endast ”3:ne Fransyska Böcker”. Han tycks varken ha haft behov av psalmbok eller postilla, vilket möjligen kan förklaras så att han har varit katolik. Tullinspektoren Georg Riddelins boksamling var inte heller av det vanliga slaget. Han hade varit ägare till friherre Knigges ”Omgänget med menniskor” och ”Änglands Skatt Kammare genom utrikes Handel”. Det var de enda böcker som uppgavs efter honom. Typiskt nog är det *Bibeln* som kommer efter psalmboken när det gäller antal noteringar: 1912. Man kan till detta foga *Nya testamentet* med 249 noteringar. Däremellan placerar sig Johann Arndts *Fyra böcker om een sann christendom* som i den svenska översättningen antecknats 322 gånger. Kyrkan och religionen dominerade över människornas liv och nådde med dessa skrifter in i de enskilda hemmen. Här kan man se ytterligare ett uppslag till en undersökning som kunde ge svar på frågor om tilltagande sekularisering. Man skulle kunna kartlägga hur det religiösa godset fördelar sig över tiden. Sker någon märkbar nedgång ifråga om innehav av religiösa böcker?

Som jag har försökt visa (med ett antal stickprov och exempel) är det ett utomordentligt intressant material som här har gjorts tillgängligt för vidare forskning. Jag är övertygad om att *Boken i Finland* kommer att främja den bokhistoriska forskningen inom både Sverige och Finland.

Margareta Björkman

Från Sörgården till Lop-nor. Klassiska läseböcker i ny belysning, red. Bo Ollén (Skrifter utgivna av Svenska barnboksintitutet nr 57). Carlssons bokförlag, Stockholm 1996.

Med första delen av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* år 1906 inleddes också ett minnesvärt skolboksprojekt, ”Nya läseboken”. Knappt 40 år hade då gått sedan första upplagan av *Läsebok för folkskolan*. Denna ”statens läsebok” hade länge haft nära nog monopolställning men blivit alltmer kritiserad för att brista såväl i barnvänlighet som i fosterländskhet och inte minst för att vara fragmentarisk. Men nu skulle bristen på lämpliga skoltexter avhjälpas. Utgivare av ”Nya läseboken” var överläraren Alfred Dalin i Huskvarna och pedagogen och politikern Fridtjuv Berg.

Dalins och Bergs projekt fick stöd av progressivister-na inom Sveriges Allmänna Folkskollärareförening men förlagsintressen var också inblandade. Bonniers hade fram till denna tid haft mycket liten del av läroboksmarknaden där Norstedts sedan länge var ledande. Utgivarna avsåg att med ”Nya läseboken” erbjuda ett komplett läsmaterial för ”barndomsskolan”, dvs. det vi kallar låg- och mellanstadium men också för de elever

som fortsatte i ”ungdomsskolan”, dvs. fortsättningsskolan efter de obligatoriska skolåren. Det rörde sig om fem titlar, sammanlagt nio volymer.

Först ut var alltså Selma Lagerlöf med *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* i två delar 1906–1907, under 50 år sålda i vardera drygt en halv miljon exemplar bara i skolupplaga. Boken var avsedd för den egentliga folkskolan, dvs. från och med årskurs tre. Det samma gällde nästa titel, Verner von Heidenstams *Svenskarna och deras hövdingar*, också i två delar åren 1908–1910, även de med en skolupplageförsäljning som med tiden blev ansevärd – vardera delen en kvarts miljon exemplar. Alfred Dalin gav själv 1908 ut en diktbok, *Svensk vers. Psalmer, sånger och visor*, som visserligen inte hade samma framgång som Lagerlöfs och Heidenstams verk men ändå kom ut i 150 000 exemplar fram till 1948. Så följde 1911 Sven Hedins *Från pol till pol*, i två delar, avsedda för ungdomsskolan. Sist i ”paketet” kom två böcker av Anna Maria Roos för småskolan med huvudtiteln *Hem och hembygd*, men mera kända som *Sörgården* respektive *I Önnemo. Sörgården*, avsedd för det första skolåret och *I Önnemo* för det andra, såldes vardera i miljonupplaga.

Det finns en medveten rörelse från hemmet Sörgården till byn Önnemo och vidare ut i Sveriges geografi och historia med hjälp av Nils Holgersson och Heidenstams hövdingar, ända till sjön Lop-nor i Hedins ”världsbok”, en rörelse som det anspelas på i titeln *Från Sörgården till Lop-nor*. Fyra litteraturvetare med förankring i svensk litteraturpedagogik, Karl Lindqvist, Eva Margareta Löfgren, Märta Netterstad och Bo Ollén har tagit ett samlat grepp på ”Nya läseboken”, vilken behandlas i sex uppsatser av varierande längd, enligt förordet beroende på den mängd forskning som redan tidigare ägnats respektive område. Detta visar sig bl.a. i att Lindqvists uppsats om det kanske mest utforskade området, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, hör till de kortare. Väl vetande att Lagerlöfs *pedagogiska* projekt – som är det som tydligast anknyter till ”Nya läseboken” och de övriga uppsatserna i *Från Sörgården till Lop-nor* – är grundligt utforskat av Gunnar Ahlström och många andra (vilka Lindqvist refererar till) och dessutom övergripande skildrat i Olléns inledande uppsats, väljer Lindqvist en annan inriktning än de övriga. Med utgångspunkt i sin egen läsning av *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som *saga* vill han polemisera mot det han finner ensidigt, om än inte felaktigt, i föregångarnas läsningar. Han vill bl.a. tona ned betydelsen av de pedagogiska inslagen och av Lagerlöfs utvecklingsoptimism och nyansera bilden av den sekulariserade hjälten Nils. Även om han anknyter till Birgitta Holm och Vivi Edström försöker han göra en ny läsning, där det rent sagoaktiga lyfts fram, bl.a. med hänvisning till några funktioner hos Propp, och där det ma-

giska och fantasifulla ägnas särskilt intresse. Den främsta lärdom Selma Lagerlöf förmedlar blir då inte kunskaper om Sveriges geografi och samhällsliv utan en tilltro till individens växt, exemplifierad av Nils mognande och vuxenblivande och hans ökade förmåga att i sig integrera livets motsatser.

Att boken framförallt är Olléns framgång inte bara av att han är redaktör utan också av att han skrivit tre av uppsatserna och står för mer än hälften av sidantalet. Den inledande uppsatsen om framväxten av projektet "Nya läseboken" är viktig, eftersom de övriga texterna där sätts in i ett skolhistoriskt sammanhang. Olléns inledning gör det lättare att i fortsättningen se enheten i hela projektet men också motsägelserna både vad gäller kunskapssynen, pedagogiken och värderingen av den skapande konstnären. Uppsatsen om *Svenskarna och deras hövdingar* bygger på hans avhandling *Heidenstam som barnboks-författare* från 1992. Något av det intressantaste i denna kortversion är hur Heidenstams syn på historisk diktning som i första hand fantasikonst kommer i konflikt med läroboksuppdraget; Heidenstam känner sig plågad av "riktighetsoket". Han är dessutom mindre benägen än uppdragsgivarna att använda historien för att propagandera för den framväxande demokratin och parlamentarismen. Inte heller är han lika stor utvecklingsoptimist; det inslaget i det nationella projektet har han svårt att entusiastiskt medverka i. Heidenstam är också motsträvig på ett annat, kanske mer överraskande sätt. Utgivarna var inte främmande för att inom det nationella projektets ram låta viktiga historiska gestalter och händelser vid behov bli mer eller mindre idealiserade, något som Heidenstam enligt Ollén flera gånger vänder sig emot.

Olléns uppsats om Hedins *Från pol till pol* är det omfångsrikaste bidraget. Visserligen bygger Ollén där till en del på tidigare forskning av Böök, Tingsten, Wennerholm, Stenkvist och inte minst på Berg-Holmqvists bok *I Sven Hedins spår* från 1993. Ändå är Olléns text till största delen ny forskning, som utnyttjar brev, manuskript, koncept och promemorior. Det är därför möjligt för Ollén att ge en fyllig bild av bokens framväxt, först av de inledande turerna mellan Bonnier, Hedin och Dalin, då den senare bl.a. skrev en utförlig PM med 57 exempel på "lämpliga skildringar", sedan av arbetet när det efter viss fördröjning kommit igång. Fridtjuf Berg hade då tagit över gransknings- och redigeringsansvaret helt. Ollén visar hur Berg avstår från den genomgripande revision och expertgranskning som Dalin ursprungligen tänkt sig men ändå lyckas påverka bokens utseende i väsentliga stycken. Ändringarna handlar ofta om strykningar i det stora materialet. Hedin är visserligen fylld av tillförsikt och medveten om sitt värde men tar nästan alltid till sig Bergs förslag, om inte annat böjande sig för dennes pedagogiska sakkunskap. I många fall

kommenteras ändringarna av Berg i brev eller i bevarade brevkoncept. I åtskilliga andra fall kan Ollén bara konstatera att omfattande strykningar gjorts, inte minst av sådant som t.ex. berör försvarsfrågan och emigrationen eller tangerar Strindbergsfejden. I manuskriptet finns onekligen en hel del som borde ha verkat utmanande eller propagandistiskt. Ollén visar också på anpassningar till en förmodat fattig läsekrets som inte är van att äta choklad eller apelsiner och knappast heller har råd att skänka pengar till fattiga. Olléns antaganden att det är Fridtjuf Bergs diplomati som ligger bakom även dessa strykningar verkar rimliga.

Både utgivarna och Hedin anser att man inte i första hand skall späcka boken med fakta om olika platser i världen utan snarare väcka en känsla hos barnet och dana dess karaktär. Man tycks ense om att det är exemplet Sven Hedin, idealgestalten i form av den oförvägne svenske upptäcktsresanden, som är det väsentliga. Genom svårigheterna når Hedin och andra stora män segrar och så kan även en käck svensk yngling gå segrande fram. Genomgående får ett encyklopediskt kunskapsideal vika för mer ideologiskt motiverade inslag. Ollén visar dessutom att Berg och också Hedin själv även av andra skäl inser nödvändigheten av att satsa på "exemplet Hedin". Denne förmår inte åstadkomma det som Selma Lagerlöf gjort: att integrera samhällsliv och kultur med sagan om Nils. Men hon var ju till skillnad från Hedin erfaren pedagog och stor skapande konstnär i samma person.

Tonen i Hedins bok är ofta talspråklig, livlig och burdus, inte olik tonen i den tidens pojkböcker, vilket säkert bör ha tilltalat åtminstone pojkarna bland läsarna. Böök framhöll om boken "det naivt patetiska" i Hedins väsen och prisade hjärtat "som bultar utan beklämning". Ollén visar dock att även om Hedin är ojämn som författare är han inte riktigt så naiv och omedelbar som Böök framställer honom utan mycket är medvetet och stiliserat. Inte minst på metaforikens område är han ibland både djärv och nyskapande. Ollén påpekar att inte på något enda ställe har han funnit exempel på att skolmästarna Dalin eller Berg haft något att invända mot Hedins talspråkliga eller familjära språkbruk. Utgivarna tycks ha känt att detta var friskt och medryckande. Främst blir det i stället sådant som verkar lärobokaktigt torrt som leder till strykningar.

Även om Märta Netterstad berör *Svensk vers. Psalmer, sånger och visor* (1908) i avsnittet "Sångbokskritik" i sin avhandling *Så sjöng barnen förr* från 1982, har Dalins bok inte varit föremål för speciellt mycket forskning. Den är den enda boken i serien som är en antologi och inte en "författarläsebok" som de övriga. Ironiskt nog liknar den i flera avseenden de förkättrade antologier, "mosaikböckerna", som bl.a. Fridtjuf Berg och Selma Lagerlöf häftigt kritiserat.

Att poesiboken åtminstone inledningsvis av Alfred Dalin sågs som något underordnat framgår av att han först ber Selma Lagerlöf att komplettera *Nils Holgersons underbara resa genom Sverige* med ett par ark verser. När hon avböjer får han själv göra hela arbetet. Från början är det tänkt att Fridtjuv Berg skall bistå genom att granska varje avsnitt innan det görs klart för tryckning. Det visar sig dock att Berg ställer sig utanför projektet, före-bärande tidsbrist, onekligen ett avbräck, då det främst var Berg som tidigare intresserat sig för poesi- och sångböcker för skolbarn. Nu hämtar Dalin råd i huvudsak från Bonnier, som bistår honom bl.a. genom att skicka lyrikböcker och antologier.

Tyngdpunkten i uppsatsen ligger på Dalins texturval. Med tanke på Bergs ord om den önskvärda "poetiska lyftningen och förtrollningen" är Dalins urval delvis en besvikelse, tycks Netterstad mena. Boken fick ändå i huvudsak ett gott mottagande, framhåller hon, vilket motiverades av bokens användbarhet på skolorna. Själva urvalet fick dock en hel del kritik. En recensent talade om "dyrbara pärlor och vanlig gråsten om vart annat" och Böök hade velat se mer av Heidenstam, Fröding och Karlfeldt i stället för "formtalanger" av Sten Granlunds typ. Netterstad påpekar att den senare är representerad med hela fem dikter, vilket är lika mycket eller mer än vad t.ex. Karlfeldt, Heidenstam och Tegnér fick. Som en jämförelse kan nämnas att Josua Mjöberg, som ungefär samtidigt gav ut *Svensk läsebok* för real- och flickskolan hade en helt annan känsla för nittitalsdikten. Dalins författarurval toppas av Topelius med nitton dikter, följd av Geijer, Anna Maria Roos och Runeberg och i fortsättningen återfinns författare som Snoilsky, Lenngren, Heidenstam och Ola Hansson men också åtskilliga andrarangspoeter. För Fridtjuv Berg, som var en av dem som ville föra ut folkvisan till folket, måste det ha varit en besvikelse att Dalin bara tagit in tre folkvisor. Netterstad menar att Dalin fruktade censuringripanden från sedlighetsivrarna, men det begränsade utrymme som ges åt folkvisor kan också bero på utgivarens egna preferenser.

I princip är Dalins urval inte ett estetiskt urval, byggt på litterära värderingskriterier utan i allra högsta grad ett pedagogiskt. Netterstad menar att poesin underordnas prosan. Man kan tillägga att den också underordnas historie- och geografikursen liksom det nationella projektet. Den största avdelningen, "Sverige", med 79 dikter uppdelade på rubrikerna "I svenska bygder", "Historiska bilder" och "Fosterlandet" bidrog till att recensenterna berömde boken för att den var så "genomsvensk". En del samtida sångböcker hade kritiserats för att ofta vara hopplockade översättningar t.ex. från tyskan. Andra rubriker som "Ur naturens värld", uppdelad på "Dygnet och årstiderna" respektive "Växter och djur" eller "Från barnens liv", "Från de vuxnas liv" och "Ur

fantasivärlden" belyser den tematiska dispositionsprincipen.

Barnen skall känna igen sig i de miljöer, yrken och sysselsättningar som beskrivs. Så hade man sagt. Här lyckas Dalin bättre än andra läseboksutgivare, menar Netterstad, även om också denna bok domineras av ett lantligt Sverige och stadsbarn har mindre att hämta. De sexton dikter som handlar om barnens liv är ändå exempel på att boken är mer barninriktad än tidigare läseböcker. Även det korta avsnittet "Ur fantasivärlden" pekar i samma riktning. Uppfostringssyftet är tydligt: anspråkslöshet, nationalkänsla och vilja att frejdigt arbeta sig genom livets svårigheter är några av de dygder som återkommer. Netterstad påvisar dock ett drag som tydligare skiljer boken från föregångarna: den är långt mindre präglad av kristna värderingar än de. Av de sexton barndikterna har t.ex. bara fyra ett religiöst innehåll (två av dessa är för övrigt skrivna av Topelius). I slutet av boken, under rubriken "Tankar och stämningar", återfinns några av bokens mest litterära, närmast centralriskiska dikter. Bl.a. är Geijer, Heidenstam, Nicander och Karlfeldt representerade där.

Redan samtiden anförde alltså viss kritik mot texturvalet, men Netterstad menar att boken ändå är en pionjärgärning "som väl förtjänar eftervärldens hägkomst". Det är trots allt intressant att fundera över vilket resultat blivit om också Fridtjuv Berg varit helhjärtat engagerad i antologin eller om Dalin tagit hjälp av någon annan beläst och kunnig rådgivare.

Eva Margareta Löfgrens avslutande kapitel om "Sörgårdsböckerna" redovisar också i huvudsak ny forskning. Där finns partier med väl mycket referat och beskrivning som ändå aldrig kan ersätta en s oversiktlig läsning av själva läsebokstexten men framställningen är kunnig och ofta roande. Hela tillblivelseprocessen belyses, inte minst de estetiska och pedagogiska övervägandena, både vad gäller text och bild. Löfgren berör också bokens mottagande. Främsta källor vid sidan av recensionerna är återigen en PM skriven av Alfred Dalin och bevarade brev. Tyvärr har brev från Dalin till Anna Maria Roos och till de tre illustratörerna inte kunnat återfinnas.

Löfgren visar att det i högre grad än vad gäller de övriga titlarna i serien är fråga om ett lagarbete. Dalin organiserar från början projektet medan Anna Maria Roos står för texten, en blandning av nyskrivet material och bearbetning av sådant som hon skrivit förut. Tre kvinnliga konstnärer är inblandade, av vilka Brita Ellström väl är den som av eftervärlden oftast förknippats med boken. Vidare samarbetar Dalin med två lärarinnor som granskar texten och gör läsövningar. Bonnier medverkar aktivt och tvingas dessutom medla ett par gånger när det skär sig mellan medarbetarna. Minst aktiv är den nyblivne ecklesiastikministern Fridtjuv Berg, som vis-

serligen står som utgivare tillsammans med Dalin men spelar en obetydlig roll vid tillkomsten av Sörgårdsböckerna. Löfgren understryker en speciell sida hos Dalin: hans förmåga att välja ut de lämpligaste medarbetarna. Han är tidigt på det klara med att han vill ha Anna Maria Roos som textförfattare och Brita Ellström som illustratör och han driver igenom sin vilja, delvis under motstånd från Bonnier. Löfgren menar att Dalin tidigt – och med rätta – känner att Anna Maria Roos är en författare som verkligen kan skriva för små barn. När det tycks som om Brita Ellström avböjt erbjudandet att medverka, lyckas Dalin ändå med smicker och övertalning få henne att i alla fall göra en del av illustrationerna.

Löfgren visar att Dalins gamla dröm nu är på väg att gå i uppfyllelse: en *känd* författare skriver på *hans* uppdrag och efter *hans* plan. Man kan inte komma ifrån känslan att han både vill äta upp kakan och ha den kvar. Han blir mycket irriterad då Anna Maria Roos ser boken som *sin* och i samband med publiceringen gör han, under hennes protester, anspråk på halva honoraret.

Liksom vid arbetet med *Från pol till pol* kommer han inledningsvis med en utförlig PM som på flera sidor specificerar önskvärda ämnen. Anna Maria Roos får nog sägas vara medgörlig i det längsta. Att skriva på beställning om trädgårdsarbete eller höstplöjning går utmärkt. Likaså går hon med på att skriva texter med begränsat antal ord, t.o.m. när Dalin kräver att dessa texter skall anknyta till hans bildteman för de olika bokstäverna. Men när han till sist också skickar utkast till själva texten och bara vill att hon skall sätta "litterär hyfs" på hans utkast, får hon nog och protesterar vältaligt och kraftfullt i brev till Dalin, som Löfgren citerar. En kompromiss uppnås men vid ett annat tillfälle driver Dalin diktatoriskt igenom sin plan, som bl.a. bygger på att strukturera hela boken utifrån årstiderna. Alldeles befängt verkar det när någon av (eller båda) herrarna Dalin och Berg vill ha en annan titel än "Sörgården" respektive "I Önnemo" och föreslår "Småbarnens bok om livet i Önnemo". Man vill självklart hålla med Roos då hon menar att barnen dels skräms bort av för omständliga titlar och dels reagerar mot att omtalas som "småbarn". Till sist blir det en kompromiss: Bergs förslag *Hem och hembygd* blir huvudtitel medan Roos titlar får vara kvar som undertitlar. Och det är ju som "Sörgården" och "I Önnemo" som eftervärlden känner böckerna.

Något som i hög grad utmärker dessa böcker är enhetlighet vad gäller miljö och persongalleri. Även när det gäller illustrationerna är man noga med att t.ex. barnen på Sörgården skall framställas av samma konstnär och vara klädda på samma sätt i hela boken. Däri skiljer sig Sörgårdsböckerna från andra samtida läseböcker, påpekar Löfgren.

Dalin ville ju att barnen skulle känna igen sig och den här gången hade han också föreskrivit att i första hand allmogens och den lägre medelklassens vanor skulle skildras. Men självklart kan "en läsebok för alla svenska barn" inte uppnås. Som Löfgren påpekar, om miljön är någorlunda konkret är det svårt att få den att passa överallt. Det är naturligt att varken storstadsbarn, barn i Norrland eller barn från utpräglat proletära miljöer kunde känna sig riktigt hemma i Sörgårdsmiljön. Löfgren nämner att det fanns förslag på kompletterande kapitel förlagda till storstadsmiljö men de kom aldrig längre än planeringsstadiet. Däremot visar Löfgren att Anna Maria Roos gjorde anpassningar i senare upplagor för att neutralisera klimatskillnaderna. I kapitlet "De små kalvarna" står det t.ex. inte längre att korna släpps ut på bete den första maj.

I uppsatsen görs också en uppföljning av motivet Sörgården i modern tid. Löfgren menar att Astrid Lindgren använder motivet i Bullerbyböckerna och sedan med skämtets hjälp distanserar sig från Sörgården i Emilböckerna. Andra röster som på olika sätt prisar idyllen Sörgården citeras också. Ibland blir det kanske väl mycket av äreräddning och idealisering av den gamla läseboksidyllen, när Löfgren i likhet med Netterstad vill ge slängar åt inskränkt läsebokskritik i ideologikritisk riktning på 1970-talet. Böckerna är förvisso intressanta exempel på vad som var möjligt att göra och låg i tiden omkring 1910. Diskussionen om författarens respektive pedagogens roll i skapandet av läromedel har dessutom giltighet i vår tid, som sett så tråkiga exempel på välmående men ändå livlösa och oengagerande lärobokstexter och som bara ropar efter berättelser, talande exempel och somliga förebilder. Men till själva Sörgårdsvärlden får nog en modern läsare förhålla sig som Ekelöf – läsa Sörgårdsböckerna som man läser *Alice i underlandet*, dvs. läsa dem "med mild idioti" och på det sättet njuta av dem.

"Nya läseboken" var ett spännande projekt under en period då mycket hände både på barnlitteraturens och pedagogikens område, ett projekt som är väl värt att utforska och i synnerhet att – som här har skett – ta ett samlat grepp om. De klassiska storsäljarna ses onekligen i ny belysning – inte minst gäller detta tillblivelseprocessen och det inte okomplicerade spänningsfältet mellan konstnärligt skapande och pedagogiska strategier – men här finns också, t.ex. hos Lindqvist, en vilja att pröva en ny lärsät på till synes färdigtolkat material.

Med sin nya forskning som här redovisas för första gången, kan *Från Sörgården till Lop-nor* också ses som ett bra exempel på högskolans "tredje uppgift". I en framställning som inte tyngs av svår inomvetenskaplig vokabulär och oftast inte heller av allför utförlig dokumentation och beskrivning ger boken information om ny forskning till en intresserad allmänhet. Men här

finns mycket av intresse också för forskaren. Därför är det synd att användbarheten begränsas av en ibland överdriven strävan till förenkling av referens- och notsystem. Ollén hänvisar i Heidenstamkapitlet helt enkelt till sin avhandling när det gäller alla referenser till brev och annat otryckt material. Om man vill gå vidare på någon punkt, måste man alltså först skaffa fram avhandlingen, i den leta fram motsvarande textparti och där försöka hitta aktuellt referat eller citat. Netterstad anger i sin uppsats datum för tidningsartiklar men ger inte sidhänvisningar till Dalins bok, ej heller datum vad gäller brev utan läsaren får nöja sig med den gemensamma avdelningen "referenser" i slutet på boken, där det krävs en del gissningar för att hitta rätt bland de talrika brevinsamlingarna. Löfgrens avsnitt är läsarvänligare och ger t.ex. tydliga sidhänvisningar och brevdateringar i den löpande texten. Också Olléns Hedinkapitel fungerar bättre i detta avseende. Det heter i inledningen att man inte skrivit "efter mall" utan tagit "egna grepp". Variationen är värdefull när det gäller perspektiveringar och framställningssätt men en gemensam uppstramning av not- och referenssystem hade varit önskvärd. Då skulle denna läsvärda bok bli användbarare även utanför den intresserade allmänhetens krets.

Lars Brink

Hans-Göran Ekman, *Villornas värld. Studier i Strindbergs kammarspel*. Gidlunds, Hedemora 1997.

"Villornas värld", titeln på en kort uppsats i *En Blå Bok (I)*, visar att Strindberg särskilt under senare delen av sitt liv trodde att vi lever i en värld av "villor" eller "hägringar", som han kallade dem. Detta tema, som formuleras tydligt första gången i *Svarta fanor* (manus 1904, tryck 1907), förekommer i flera aforismer i *Blå böckerna* som rör människans sensibilitet och fantasi och sinnesförnimmelsernas opålitlighet. Det spelar också en framträdande roll i kammarspelen. Medan Främlingen sällar igenom de förkolnade resterna av vad som varit hans barndomshem apostroferar han jordgloben som hade tjänstgjort som toppsnäcka på salsuret: "Du lilla jord! ... Korset är din symbol, men kunde ha varit en narmössa eller en spänntröja – villornas och dårarnes värld!" (SV 58:126). Hans-Göran Ekman, som anser att "kammarspelen innehåller kvintessensen av Strindbergs Infernoupplevelser på 1890-talet och de därpå följande åren" (s. 12), hävdar att det tankekomplexet ger oss det fruktbaraste perspektivet på dessa pjäser, särskilt *Spöksnatonen*, Strindbergs "märkligaste och mest svårtolkade drama". Detta tankekomplex framhävdes av Strindbergs "omvändelse", det vill säga av hans önskan att skapa en "anknytning till andra sidan", men det har sina rötter i hans naturalistiska period. Ekman (och andra forskare)

pekar på en sedan länge etablerad spänning hos Strindberg mellan den skapande fantasin och den skarpt iakttagna verkligheten, med andra ord mellan subjektivitet och objektivitet. För att spåra uppkomsten och utvecklingen av detta motiv går Ekman tillbaka till sommaren 1888, då Strindberg skrev *Den romantiske klockaren på Rånö*.

Två religiösa konstverk i Paris, Delacroix' målning *Jacob luttant avec l'ange* och en leende ängel ovanför ett vigvattenkar i Saint-Germain l'Auxerrois, spelar en viktig roll i Strindbergs skildring av hans Infernoupplevelser eftersom de tycktes honom dramatisera hans plågade sinnen. Ekman påpekar att "en längtan att övervinna [den materiella och bedrägliga värld som upplevs endast via sinnen] blir ett centralt inslag i hans produktion under det nya seklet" (s. 9–10). Därför framkastar han hypotesen att några andra franska konstverk som visar hur opålitliga de fem sinnena är, nämligen de sex medeltida tytpapeter som kallas *La Dame à la licorne* och Fragonards *La Coupe des sens*, "faktiskt kan sägas föregripa krisens upplösning", oavsett om Strindberg hade sett dem eller ej. En av denna boks många förtjänster är dess rikedom på illustrationer. Innan vi ens har öppnat den för omslagsbilden, en litografi av Roj Fribergs "Hyacintrummet", in oss i *Spöksnatonens* hermetiskt slutna värld. De övriga trettio illustrationerna omfattar reproduktioner av utkast och teckningar av Strindberg, foton av scener ur några av hans pjäser, reklambladet som gav honom uppslaget till Buddhatatyn i *Spöksnatonens* tredje akt och välbekanta foton av Karlaplan 40 och Strindbergs matsal i våningen vid Karlavägen. Särskilt relevant för denna studie är emellertid de detaljerade foton av framställningen av sinnena i *La Dame à la licorne* och av Fragonards snillrika visuella återgivning av hörsel, syn, lukt/dofter och sinnessvillor i *La Coupe des sens*.

Efter ett inledande kapitel, där Ekman definierar de tolkningsproblem han ämnar ta upp, delar han upp studien i tre delar: I. Sinnenas värld, II. Återkomsten och III. Kammarspelen. I det första avsnittet analyserar han bruket av sinnliga iakttagelser i Strindbergs författarskap, som börjar med en artikel i Dagens Nyheter 1874 och slutar med ett utkast efter Infernokrisen som inrymmer anteckningar om syner och ljud i Paris. Med ledning av denna överblick konstaterar Ekman att den unge Strindberg frossade i "sinnlig glädje" men att den mogna författaren markerade ett allt större avstånd från ytterst förfinade sinnen. Strindberg var mycket fallen för att tänka analogiskt, men K.-Å. Kärnell framhåller att synestetiskt bildspråk är ganska sällsynt hos Strindberg. Ekman drar slutsatsen av sin analys att Strindberg fruktade synestesi "eftersom den tenderar just mot ett slags upplösning av disciplinen bland de fem sinnena" (s. 26). Men en författare som är rädd för den skapande fantasin befinner sig ju i ungefär samma predikament som